

מה יעשה אדם ויחכם

שיחה ממורינו הגאון ר' מרדכי לוי שליט"א ראש הכולל (ח' מנחם אב תשע"ה)

בגמ' נדה ע-ב שאלו אנשי אלכסנדריא את ר' יהושע בן חנניא מה יעשה אדם ויחכם אמר להן ירבה בישיבה וימעט בסחורה, אמרו הרבה עשו כן ולא הועיל להם. אלא יבקשו רחמים ממי שהחכמה שלו שנאמר כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה תני ר' חייא משל למלך בשר ודם שעשה סעודה לעבדיו ומשגר לאוהביו ממה שלפניו מאי קמ"ל דהא בלא הא לא סגיא.

ויש להבין כל מהלך הגמ':

(א) מה ששאלו מה יעשה אדם ויחכם, הא שנינו במשנה באבות (ב-ז) מרבה ישיבה מרבה חכמה, שזהו הדרך לקנות חכמה.

(ב) ותירוץ הגמ' ירבה בישיבה גם יש להבין הא פשיטא שבלא שירבה בישיבה לא יהיה חכם, כמו שא"א להתעשר בלא להרבות בסחורה. וא"כ לכא' הוי שאלת בורות, ומדוע הגדירה זאת הגמ' כשאלת דרך ארץ.

(ג) אמרו לו הרבה עשו כן ולא עלתה בידם. שאלה זו מובנת מאוד שאנו רואים בעינינו שאי"ז מועיל להרבות בישיבה.

(ד) ותי' להם אלא יבקשו רחמים ממי שהחכמה שלו. ובפשטות ר' יהושע חזר בו מהעצה שירבה בישיבה, וזהו שאמר **אלא** יבקשו רחמים שרק בזה הדבר תלוי, ולכא' א"כ מפני מה מעיקרא לא אמר להם העצה האמיתית.

(ה) והקשו בגמ' מאי קמ"ל, ובפשטות "מאי קמ"ל" פירושו הוא, מהו החידוש בדבריו. ולכא' קשה, הרי יש כאן חידוש גדול שתפילה מועילה כאשר ההשתדלות אינה מועילה, כמו שאמרו הרבה עשו כן ולא עלתה בידם, וא"כ קמ"ל טובא.

(ו) ותי' הגמ' דהא בלא הא לא סגיא. היינו דבעינן גם לירבה בישיבה וגם לתפילה. אך יש להבין מדוע מעיקרא לא אמר להם ר"י את שני התנאים הנצרכים הללו שהם לימוד ותפילה. כן הקשה הכתב סופר (תשו' או"ח סי' י"ח). עוד יש לברר, דהגמ' לא ביארה מאי "הא בלא הא" מה הדבר העיקרי – הא, ומה הדבר הנצרך לו בהכרח – בלא הא.

עד כאן מה שצריך ביאור במהלך דברי הגמ'. ויש להקשות עוד מהגמ' לעיל טז-ב, דמבואר שם דדריש ר' חנניא בר פפא אותו מלאך הממונה על ההריון לילה שמו, ונוטל טפה ומעמידה לפני הקב"ה ואומר לפניו רבש"ע טפה זו מה תהא עליה גבור או חלש חכם או טיפש עשיר או עני וכו'. מבואר שהחכמה היא גזירה על האדם שאינה תלויה במעשיו. ומאידך מדברי הגמ' דידן אנו למדים שמועילה ההשתדלות לזה להחכים ולהעשיר.

וכבר הקשה המהרש"א (חידושי אגדות סט-ב) סתירת דברי הגמ' אהדדי ותי' וז"ל ואלו הג' דברים דנקט הכא אמרינן בפ' כל היד שהם תחת הגזירה שמלאך הממונה על ההריון אומר טפה זו מה תהא עליה חכם או טפש עשיר או עני, ואמרינן נמי בעלמא חיי בני ומזוני לאו בזכותא תליא מלתא אלא במזלא אבל אמרו הכא מה יעשה אדם ויחכם לשנות הגזירה שנגזרה עליו להיות טפש ואמר שירבה בישיבה כו' **כי בהשתדלות ועסק גדול ע"י סיוע דשמיא בתפלה ובזכויות אפשר לשנות הגזירה**, כדמסיק דהא בלא הא לא סגיא וכן הוא הענין בעושר ובבנים שאפשר לשנות הגזירה בהשתדלות עם סיעתא דשמיא כדמסיק. מבואר שבהשתדלות ועסק גדול ע"י סיוע דשמיא בתפילה וזכויות אפשר לשנות הגזירה והמזל. עכ"ל.

ולדברי המהרש"א מובן מאוד שאין שאלתם שאלת בורות, אלא שאלה גדולה שאלוהו, היאך אפשר לשנות הגזירה ולהיות חכם או עשיר אף שנגזר עליו שלא יהיה כך.

ולדרך זו צריך להסביר מה תשובה ענה להם, "ירבה בישיבה". הרי צריכים הם לעצה כדי לשנות הגזירה. ורואים מכאן יסוד גדול, דהא בדרך שאדם רוצה לילך בה מוליכין אותו, וממילא אם ירבה

בישיבה וישתדל מאוד בעסק התורה היא גופא תהיה סיבה שישתנה הגזירה, ויסייעוהו משמים להחכים.

ונמשיך לבאר לפי"ז המשך דברי הגמ', שהקשתה הגמ' מאי קמ"ל, פ' רש"י וז"ל מאי קמ"ל – למה ליה למימר להו ירבה בישיבה הואיל וברחמים הדבר תלוי, עכ"ל. היינו, אמאי לא אמר להם בתחילה שזה תלוי ברחמים, כי בשלב זה הגמ' סברה שהעיקר זה בקשת הרחמים, וא"כ היה לו לומר להם העיקר תחילה.

ותי' הגמ' דהא בלא הא לא סגי. דבאמת העיקר הוא ההשתדלות בעמל ועסק התורה, כמו שהגמ' הבינה מעיקרא, שלכן אמר להם בתחילה רק זאת העצה, רק שהוסיף להם שהתפילה היא תנאי שבלא זה לא יועיל ריבוי ההשתדלות. ולא קשה מעתה קושית הכתב סופר שהבאנו לעיל, מדוע הזכיר בתחילה רק את העצה שירבה בישיבה, כי באמת זה האופן העיקרי לשינוי הגזירה, כאמור.

ולפי"ז תתיישב הקושיא שהקשו על הרמב"ם (הל' תשובה ה-ב) שכתב וז"ל אל יעבור במחשבתך דבר זה שאומרים טפשי אומות העולם ורוב גולמי בני ישראל שהקב"ה גוזר על האדם מתחלת ברייתו להיות צדיק או רשע. אין הדבר כן אלא כל אדם ראוי לו להיות צדיק כמשה רבינו או רשע כירבעם או חכם או סכל.

והקשה הכס"מ וז"ל על מ"ש רבינו אלא כל אדם ראוי להיות צדיק וכו' או חכם או סכל. כתבו הגהות, תימא דאמרינן בפרק כל היד [ט"ז]. דמלאך הממונה על ההריון לילה שמו ונוטל הטפה וכו' או גבור או חלש או טפש או חכם. הרי בפירוש משמע שגם דבר זה הוא בידי שמים. עכ"ל.

אך להנ"ל לא קשה כלל, דודאי אמת הוא שנגזרה גזירה. אך מ"מ ע"י השתדלות אפשר לשנות הגזירה. וזהו כוונת הרמב"ם שהכל בידי האדם לשנות הגזירה, ודבריו מבוססים על הגמ' דידן שע"י ריבוי ההשתדלות יכול האדם לשנות מה שנגזר עליו. (וע"ע בכס"מ ובהגהות מיימוניות בשם המהר"מ מרוטנבורג שם מה שתי' באופן אחר).

והנה הגה"צ ר"ש וולבה זצ"ל בספרו עלי שור (ח"ב, דף קכד) כתב בדרך אחרת (על פי דברי רש"י הנ"ל) שגם למסקנת הגמ' דהא בלא הא לא סגי, מ"מ עדיין העיקר הוא התפילה והרחמים, והעסק הוא רק תנאי. וז"ל שם בעלי שור, כתב רש"י מאי קמ"ל – למה ליה למימר להו ירבה בישיבה הואיל וברחמים הדבר תלוי, מבואר בזה, כי רק "מפיו דעת ותבונה", וברחמים הדבר תלוי, וזוכים להבנת התורה רק על ידי תפילה, וירבה בישיבה הוא תנאי שהתפילה תתקבל! ע"כ דבריו בעלי שור (ועיי"ש שהאריך בזה היסוד). שיטתו מבוארת א"כ, שבת' הגמ' הא בלא הא לא סגי, היינו שאנו נשארים בת' הגמ' ש"אלא יבקש רחמים", שזה העיקר. רק ש"הא" – בקשת הרחמים, "בלא הא" – "ירבה בישיבה" לא סגי.

אך לדברינו ע"פ המהרש"א דברי רש"י הם רק להסלקא דעתך דהגמ', שחזר בו ממה שאמר ש"ירבה בישיבה", ונתן להם עצה אחרת שיבקשו רחמים. וע"ז הקשו שפיר בגמ'. אך תי' הגמ' שבאמת לא נתכוון לשנות ממה שאמר להם בתחילה שהעיקר הוא ש"ירבה בישיבה", רק שעל שאלתם הרבה עשו ולא עלתה להן, ענה להם שיש תנאי שהוא חובה והוא – בקשת רחמים. והא בלא הא לא סגי, דהיינו "הא" – ירבה בישיבה, "בלא הא" – בקשת רחמים. לא מועיל כלום.

ובזה אנו מרוויחים ליישב קושית הכתב סופר שהבאנו לעיל. דבאמת לא חזר בו כלל ממה שאמר להם בתחילה, כי זהו העיקר ריבוי הישיבה וההשתדלות בעסק התורה, כדברי המהרש"א שבהשתדלות גדול ע"י סיוע דשמיא אפשר לשנות הגזירה, ההשתדלות זה ריבוי הישיבה, והסיוע מן השמים הוא ע"י בקשת הרחמים והתפילה.